

ВИХОВНА РОБОТА

УДК 371.38+37.013.42:616.89–008.444(045)

Марія Ворник

ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ ІЗ АСОЦІАЛЬНИХ СІМЕЙ

Практикою роботи початкової школи визначено забезпечення освітнього, виховного, фізичного та соціального розвитку молодшого школяра, його успішну адаптацію та соціалізацію за нових соціокультурних умов. Дослідивши проблему становлення розвитку та функціонування різних типів сучасних сімей, їх позитивний та негативний освітньо-виховний вплив на особистість молодшого школяра, визначено роль учителя початкових класів, яка полягає не тільки у навчанні та вихованні молодших школярів, а й у сприянні їх соціальної адаптації в учнівському колективі, дитячих громадських організаціях в умовах сучасного соціуму шляхом соціально-педагогічної роботи з учнями початкових класів із асоціальних сімей. Асоціальні сім'ї – це сім'ї з асоціальною поведінкою, спосіб життя яких відхиляється від усталених норм суспільства, а також характеризується схильністю до алкоголізму, наркоманії та інших протиправних дій. Члени означених сімей вдаються до хуліганства як способу виживання, припускаються серйозних помилок у вихованні дітей. У таких умовах дитина набуває негативного життєвого досвіду, зазнає серйозних моральних та психічних травм, що, безумовно, відображається на її розвитку, навчанні, самовираженні, реалізації себе як особистості у суспільстві та взаємодії з оточуючими. Тому сутність соціально-педагогічної роботи учителя початкової школи полягає у забезпеченні молодшим школярам із асоціальних сімей комфортних умов для їх успішного навчання, виховання та розвитку у процесі соціалізації та реалізації себе як особистості, а також у виявленні та подоланні конфліктних ситуацій у їх сім'ях.

Проблему соціального розвитку молодших школярів досліджували Г. С. Абрамова, І. Д. Бех, Л. І. Божович, Н. М. Бібік, М. І. Буянов, О. Я. Савченко; дослідженню сім'ї та вихованню дітей присвячені праці Т. Ф. Алексеєнко, О. І. Бондарчук, О. М. Докукіної, Т. Г. Жаровцевої, З. Г. Зайцевої, В. С. Заслуженюк, О. А. Невмержицького, А. С. Макаренка, В. Г. Постового, В. А. Семиченка, В. О. Сухомлинського; підготовка учителів початкової школи до роботи з сім'єю молодшого школяра висвітлена у працях Н. А. Бугаєць, І. В. Казанжи, Л. В. Коваль, Н. М. Стрельнікової, І. М. Трубавіної, Т. І. Шанскової та інших.

Метою статті є аналіз та визначення основних напрямків роботи учителя початкової школи з молодшими школярами із асоціальних сімей.

Аналіз досвіду роботи учителів початкової школи показує, що лише класовод, який співпрацює з учнями протягом чотирьох років, має змогу найкраще вивчити колектив класу, виступити посередником у шкільному колективі учнів, між учнем та сім'єю, а також сім'єю та школою. Для успішного здійснення посередництва, учитель початкових класів зобов'язаний знати та враховувати психологічні та фізіологічні особливості молодших школярів. Як зауважує О. А. Невмержицький, у період молодшого шкільного віку дитина починає усвідомлювати свою значущість, індивідуальність, формується її інтелектуальний, емоційний та соціальний статус, діти прагнуть утвердитися серед однолітків і дорослих, а що найважливіше – «діти дуже чутливі до думки дорослого, ставляться до старшого як до зразка і прагнуть його наслідувати» [3, с. 92–93]. Саме тому негативні риси поведінки у дітей молодшого шкільного віку є одним з показників неблагополуччя сім'ї. В асоціальних сім'ях діти часто стають свідками конфліктних ситуацій, аморальної поведінки, «п'яних сварок», злодійства. Прослідковуються слабкі виховні та освітні можливості таких сімей, часто спостерігаються фізичні покарання, що посилює агресивність у дітей, бездоглядність та байдужість до особистості молодшого школяра.

З метою покращення соціальної та психологічної адаптації молодших школярів із асоціальних сімей, постала необхідність розробити напрямки соціально-педагогічної роботи учителя початкової школи з такими учнями, що реалізуються через психологічну та педагогічну допомогу, а також соціально спрямовану виховну роботу.

Основним напрямком соціально-педагогічної роботи учителя початкової школи є психолого-педагогічна допомога учневі. Молодші школярі найгостріше сприймають несприятливий психологічний клімат у сім'ї, неадекватність у поведінці батьків, тому, як наслідок, прослідковується соціальна незахищеність дитини, некерованість її дій та вчинків, прояв жорстокості та агресії, потреба у психологічній та педагогічній допомозі.

Науковці розрізняють такі види жорстокого ставлення до дитини у сім'ї: фізичне насильство, яке передбачає заподіяння травм дитині через фізичне покарання; сексуальне насильство, тобто залучення функціонально незрілих дітей і підлітків до сексуальних дій чи спостереження за ними; емоційне чи психічне насильство, що проявляється у формі постійних погроз, критики, сварок тощо, а також у цілковитій байдужості та неуважності до дитини; байдужість до дитини, яка полягає у нехтуванні її бажань, інтересів, потреб [1, с. 45]. Враховуючи означені фактори впливу на дитину, учителю необхідно створити таку атмосферу в навчально-виховному процесі, щоб учень відчував

психологічну захищеність, соціально-педагогічну стабільність та підтримку оточуючих.

Отже, психолого-педагогічна допомога учневі полягає у такому: у настанові учня на позитивний лад, з метою відчутти себе потрібним у суспільному житті (бесіди, рисункова методика «Я і моя сім'я», методи переконання та навіювання тощо); залучення молодшого школяра до активної діяльності у шкільних та позашкільних заходах (ігри, змагання, конкурси, вистави); «наближення до прекрасного» (екскурсії на природу, походи в музеї, театри, ознайомлення з національними традиціями, творами мистецтва тощо).

Екскурсії на природу та походи, організовані учителем, дають змогу учням відчутти гармонійну єдність з природою через спостереження за рослинним та тваринним світом, явищами природи, що спонукає до розвитку пізнавальних можливостей, розширення світогляду та бережливого ставлення до навколишнього, сприяє заспокоєнню нервової системи, подоланню агресії, стресів, тривожності, розгубленості. «Шляхів прилучення дітей до прекрасного в народній педагогіці багато, і всі вони мають одне призначення – будувати щирі й доброзичливі взаємини в сім'ї, дітей виховувати чемними, прилучаючи їх якомога раніше до світу прекрасного. Завдяки народній пісні та музиці дітям передається у спадок емоційне, естетичне, моральне багатство народної душі, її висока духовна краса» [5, с. 152].

Активна спільна діяльність сім'ї та школи сприятиме її оздоровчо-виховному впливу, особливо на особистість молодшого школяра, яка ще формується та прагне до прекрасного. Єдність батьків та дітей у проведенні сімейних та релігійних свят формує почуття єдності, дружності, емоційно-вольового характеру, глибокого почуття духовної культури. Проведення практикумів (розігрування конфліктних ситуацій, виконання педагогічних вправ), залучення батьків та дітей до рольових ігор, сприяють усвідомленню можливостей подолання конфліктів, запобіганню асоціальній поведінці, налагодженню контактів з оточуючими, створенню позитивної емоційної атмосфери. «Ефективність рольової гри забезпечується: активністю кожного учасника, що допомагає подоланню психологічних бар'єрів; максимальним емоційним залученням батьків, що сприяє розвитку уяви та інтуїції; можливістю випробовування різних стратегій у процесі розв'язання завдання з відстеженням їхнього впливу на ефективність розв'язання конкретної проблеми; актуалізацією теоретичних знань і співвіднесенням їх з життєдіяльністю сім'ї» [4, с. 55].

Метою проведення рольових ігор є створення психолого-педагогічних умов попередження та подолання негативних явищ, зокрема, проявів агресії та негативної поведінки серед дітей молодшого шкільного віку. Так, наприклад, застосування учителем рольової гри «Згладжування конфліктів», дозволяє вивчити методи врегулювання та уникнення конфліктів, відпрацювати уміння і навички згладжувати конфлікти. Суть

гри: учасники розбиваються на трійки, кожна трійка вигадує сценарій, згідно з яким двоє учасників грають ролі конфлікуючих сторін, наприклад, подружжя, що свариться, а третій миротворець. На обговорення ведучий виносить запитання типу: Які методи згладжування конфлікту були продемонстровані? Які, на ваш погляд, цікаві знахідки використовували учасники під час гри? Як потрібно було вчинити тим учасникам, яким не вдалося залагодити конфлікт?

Метою наступної рольової гри є вміння подолати конфлікти. Так, кожен учасник по черзі розповідає про конфлікт, свідком або учасником якого він колись був. Це оповідання має стати сценарієм подальшої рольової гри, в якій повинні взяти участь усі присутні. Учасники мають повну свободу дій, лише поставлена умова – кожний конфлікт повинен закінчуватися компромісом.

Застосування вправи «Контраргументи» сприяє створенню позитивних умов для саморозкриття учасників, розвиток вміння вести полеміку та знаходити контраргументацію. Кожен учасник групи повинен розповісти іншим учасникам про свої слабкі сторони і те, що йому не подобається в собі. Це можуть бути риси характеру, звички, що заважають у житті, які хотілося б змінити. Інші учасники уважно слухають і після закінчення виступу обговорюють почуте, намагаючись навести контраргументи, тобто те, що можна протиставити зазначеним недолікам, або навіть показуючи, що наші слабкі сторони в одних випадках стають нашою силою в інших.

У практиці роботи вчителя початкової школи із асоціальними сім'ями доцільно використовувати і такі вправи як «Я людина», «Сердиті кульки», «Що робити, якщо...». Вправа «Я людина» полягає у тому, що учасники повинні по колу продовжити речення «Я людина, що часто буває роздратована», «Мені не подобається...» і т.п. Вправа «Сердиті кульки»: ведучий демонструє повітряні кульки, одна з яких надута дуже слабо, друга – середньо, а третя – дуже сильно. Учасникам пропонують поміркувати над тим, що може статися з кожною кулькою (вона може луснути або протриматися довше), а потім застосувати цей приклад, використавши правило: переповнення будь-якими емоціями, негативними насамперед, для людини так само небезпечно, як надлишок повітря в кульці. Вправа «Що робити, якщо...». У даній вправі ведучий стимулює учасників знайти способи розв'язання конфліктних ситуацій і створити рекомендації щодо їх уникнення.

У процесі психолого-педагогічної роботи доцільно було б створити психологічні гуртки з метою проведення бесід з молодшими школярами із асоціальних сімей на орієнтовні тематики: «Особливості взаємостосунків у шкільному колективі», «Справжня дружба – яка вона?», «Чому я байдужий своїм батькам», «Єднання з природою як засіб подолання стресу» тощо.

Отже, професійно організована психолого-педагогічна допомога молодшим школярам із асоціальних сімей полягає у подоланні страхів,

---

тривожності, замкнутості та агресії по відношенню до оточуючих та самого себе, сприянні самоактуалізації, а також соціальній та психолого-педагогічній адаптації учня.

Наступним напрямом соціально-педагогічної роботи учителя початкових класів визначено організацію соціально спрямованої виховної роботи з молодшими школярами із асоціальних сімей.

Мета і характер виховної роботи вчителя початкових класів базується на законодавчих та нормативних документах про права та захист дитини, сім'ю та шлюб («Декларація прав дитини», «Конвенція про права дитини», «Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захист та розвиток дітей» та інші). «Конвенцією про права дитини» визначено, що «діти мають право на особливу турботу і допомогу, для чого в сім'ї як найважливішому осередку суспільства і природного середовища для зростання і благополуччя всіх її членів і особливо дітей, повинен бути забезпечений необхідний захист» [2, с. 374].

Оскільки незадовільне функціонування асоціальних сімей у суспільстві призводить до втрати її виховних можливостей (аморальна поведінка, жорстоке чи байдуже ставлення до дитини, відсутність духовних та моральних цінностей, психолого-педагогічних знань з питань виховання та розвитку молодшого школяра, порушення емоційного та фізичного контактів), то основна відповідальність за процес виховання, становлення та розвиток дітей із таких сімей, покладається на педагогів.

Основними принципами виховної роботи учителя початкових класів щодо молодших школярів з асоціальних сімей визначено такі:

– принцип цілепокладання, під яким розуміється чітка спрямованість виховних дій педагога на подолання негативних наслідків сімейного виховання молодшого школяра;

– принцип гуманізації, що передбачає налагодження доброзичливих стосунків у сім'ї, виховання відповідальності з позиції інтересів дитини, створення сприятливих умов для повноцінного соціального, морального, фізичного та інтелектуального розвитку молодшого школяра;

– принцип індивідуального підходу до особистості учня – це вияв розуміння, довіри, поваги на фізичному та емоційному рівнях із урахуванням соціально-психологічних особливостей з метою забезпечення умов для самопізнання, самосвідомості та самореалізації молодшого школяра;

– принцип систематичності та єдності попереджаючих та виховних педагогічних заходів, спрямований на запобігання психічних розладів та негативної поведінки у молодших школярів, а також організацію виховної діяльності, яка включає мету, зміст, завдання, засоби та методи системного педагогічного впливу на молодших школярів з асоціальних сімей;

– принцип формування психолого-педагогічної культури батьків як передумова успішного сімейного виховання молодших школярів.

Успішну реалізацію принципів соціально спрямованої виховної

роботи з молодшими школярами із асоціальних сімей можливо досягнути лише за умови глибокого розуміння педагогом життєвих позицій та орієнтирів молодшого школяра, його бажання та можливостей оцінити власні недоліки та свідомо сприйняти педагогічні методи виховного впливу з метою досягнення позитивного результату.

Учителям початкової школи доцільно було б застосовувати педагогічні методи виховного впливу на особистість школяра з асоціальної сім'ї, враховуючи його психологічні та вікові особливості: *методи навіювання та позитивного прикладу* (сприяють усвідомленню учнем своїх дій та вчинків, переосмисленню життєвих цінностей, поглядів та переконань); *методи привчання, тренування та ігрової діяльності* (базуються на діяльності учнів і спрямовані на формування їх особистих якостей, проявляючи свою активність у поведінці із залученням ініціативності, творчого підходу, почуття співробітництва та партнерства); *методи заохочення та схвалення* (підбадьорюють учня, викликають позитивні емоції, відчуття самоствердження та спонукають до подальших позитивних дій).

Таким чином, професійний підбір педагогом означених методів виховного впливу та психологічна готовність школяра прийняти допомогу сприяють вихованню моральних якостей особистості (любові до ближнього, співчуття та почуття відповідальності за свої вчинки), вихованню культури поведінки та спілкуванню.

Отже, робота учителя початкової школи з молодшими школярами із асоціальних сімей визначена такими напрямками: психолого-педагогічна допомога учневі та соціально спрямована виховна робота, ефективність застосування яких зумовлена врахуванням принципів та методів виховного впливу.

Подана публікація не вичерпує усіх аспектів цієї проблеми і тому подальше дослідження буде спрямоване на визначення специфіки соціально-педагогічної роботи учителя початкової школи із членами асоціальних сімей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : курс лекцій / О. І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 96 с.
2. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищих пед. закладів / І. В. Зайченко. – [2-е вид.]. – К. : Освіта України, КТН, 2008. – 528 с.
3. Невмержицький О. А. Співпраця з батьками : посібник / О. А. Невмержицький. – К. : Гнозис, 2005. – 265 с.
4. Програма формування педагогічної культури батьків / [О. Л. Хромова, Т. Ф. Алексеєнко, О. М. Докукіна та ін.] ; за ред. В. Г. Постоного. – К., 2003. – 108 с.
5. Щербань П. М. Національне виховання в сім'ї / П. М. Щербань. – К. : Культурол, 2000. – 260 с.